

Horizon 2020 projekti MEDIADELCOM väljakutse: Euroopa 21. sajandi meediamuutused ning neist lähtuvad kommunikatsioonikultuuri riskid ja võimalused

Halliki Harro-Loit, Epp Lauk

(Ilmunud: Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2021, lk. 18–23)

MEDIADELCOM kõlab „dešifreerituna“ inglise keeles nii: *Critical Exploration of Media Related Risks and Opportunities for Deliberative Communication: Development Scenarios of the European Media Landscape*. Projekti pealkiri ütleb palju ära selle kohta, mida ja kuidas uuritakse. Fookus on niisiis Euroopa meediamaaistikul toimuvate muutuste tõttu tekkinud ja tekkivatel riskidel ning võimalustel arutleva kommunikatsiooni seisukohast. Lõppeesmärgiks on Euroopa riikide võrdleva analüüsi põhjal luua arutleva kommunikatsiooni jaoks riskide ja võimaluste stsenaariume, mis põhinevad ajakirjanduses, meediakasutuses ja meediapädevustes 21. sajandi alguskümnendeil toimunud arengutel.

Konsortsiumis on 17 liiget 14-st Euroopa riigist (Eesti, Läti, Rootsi, Austria, Saksamaa, Poola, Ungari, Tšehhi, Slovakkia, Bulgaaria, Rumeenia, Horvaatia, Itaalia, Kreeka). Projekt algas 1. märtsil 2021 ja kestab kolm aastat. Seda finantseeritakse Horizon 2020 rahastusskeemi kaudu 3 miljoni euroga. Projekti koordineerib ja Eesti osa täitmise eest vastutab Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut. Projekti praktilised tulemused aitavad kujundada Euroopa Liidu meediapoliitika suundi ja teostusviise. Teoreetilises plaanis pakub projekt innovatiivse tee väga erinevate meediasüsteemide ja ajaloolis-kultuurilise taustaga maade võrdlemiseks.

MEDIADELCOM lähtub teesist, et Euroopa ühise poliitilise ja kultuuriruumi parimaks arenguks on vaja luua soodsad tingimused arutleva demokraatia (*deliberative democracy*) jaoks kõigis selle liikmesmaades. Arutlev demokraatia on demokraatliku ühiskonna ideaal, mille poole ühiskonnad peaksid püüdlema ja see on ka Euroopa Liidu üks aluspõhimõtteid. Tegelikus elus on palju takistavaid tegureid ja olukordi, mis ei lase tõenäoliselt kunagi seda ideaali täiel määral saavutada. Liikumine ja arenemine selles suunas on siiski ainus viis

Euroopa riikide tugevamaks poliitiliseks ja majanduslikuks lõimumiseks ning kultuurierinevusi salliva ühiskondliku õhustiku kujundamiseks.¹

Arutleva demokraatia eeldus on arutleva kommunikatsioonikultuuri rakendamine avalikkuses. Hea arutluskultuur saab põhineda vaid kvaliteetsel kommunikatsioonil, mille eelduseks on kvaliteetne (eeskätt tõene) teave.² Arutlused võtavad mitmekultuurilises ja paljude eriarvamustega ühiskonnas aega, aga ometi on see üks võimalikke vahendeid, mis toetab ühiskonna sidusust ja vähendab vastandumist ning polariseerumist. Habermasi idee arutlevast avalikkusest³ keskendub ratsionaalsele avalikule arutlusele, mille abil inimesed jõuavad vähemalt ajutisele üksmeelele. Arutluskultuuri üle on mõelnud ka kommunikatsiooniurijad ja pedagoogikateadlased ja selle puudumise kahjulikkust demokraatiale on hakatud mõistma üha enam seoses rändekriisi, Brexiti⁴ ja Covid-pandeemiaga.⁵

Kui arutleva demokraatia alane akadeemiline teadmus on väga laialdane, siis nimetatud demokraatiavormi eeldus — ühiskonna arutlev kommunikatsioonikultuur — on kommunikatsiooniuuringutes tervikliku kontseptsioonina pälvinud vähe tähelepanu, sest erinevates kommunikatsioonivaldkondades tegeldakse valdavalt arutluskultuuri osaoskustega. Meie kogemus Eestis on, et erinevate erialade spetsialistid tajuvad kommunikatsiooni nagu õhku: kommunikatsioonialase kultuuri ja teadmuse puudumist tunnetatakse alles siis, kui tekib lämbumistunne, ehk — kui midagi on läinud väga valesti.

21. sajandil on tehnoloogia areng mõjutanud meedia vahendusel toimunud kommunikatsiooni enneolematult suurel määral ja kiiresti. Ühelt poolt on muutunud üha lihtsamaks ja kiiremaks inimeste võimalus mitmesugust teavet saada ja meedia vahendusel suhelda. Teisalt on suurenenud ka meediaga seotud riskid: nt vastuvõtlikkus propagandale, eksitava ja valetabe kiire ja massiivne levik. Inimeste meediarepertuaarid killustuvad ja ühe riigi kodanike ühine informatsioon väheneb. Lisaks sellele on sotsiaalmeedia võimendanud arvamuste polariseerumist.

¹ Alison Harcourt. Media plurality: What Can the European Union Do? — Steven Barnett, Judith Townend (Toim.). Media Power and Plurality: from Hyperlocal to High-level Policy. London: Palgrave, 2015, lk-d 131–150.

² Douglas Porpora, Seif Sekalala. Truth, Communication and Democracy. — International Journal of Communication, 2019, Vol. 13, lk-d 938–955.

³ Jürgen Habermas. The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society. Boston: Beacon Press, 1984.

⁴ Anthony Painter. Why Has Brexit Broken British Democracy? Blog RSA, 2019, <https://www.thersa.org/blog/2019/10/brexit-democracy-consensus>.

⁵ Steven Blockmans, Sophia Russack. Deliberative Democracy in the EU. Countering Populism with Participation and Debate. Brussels: Centre for European Policy Studies (CEPS) and London: Rowman and Littlefield International, 2020.

Mõnel juhul juhatatakse inimesed algoritmide toel sihipäraselt infovoogude juurde, mis nende maailmavaadet toetavad, aga ei rikasta ja isegi võivad suunata ebakonstruktiivsele tegevusele.

Arutleva avalikkuse saavutamiseks peaks olema inimestel võimalik saada tõest ja usaldusväärset teavet. Samuti on oluline, et inimesed saaksid sõnavabadust tegelikult rakendada ning kehtiks erinevate gruppide ning üksikisikute vajaduste ja arvamuste kuulamise kultuur. Tõese ja usaldusväärse teabe loomisel ja levitamisel on üha olulisem roll sõltumatul ja professionaalsel ajakirjandusel. Ajakirjandusel ei ole küll enam teabe jagamise monopoli, kuid seda tähtsam on info sõelumise ja sünteesimise funktsioon. Teabe ülekülluse tingimustes kasvab mõjutamise eesmärkidel levitatava teabe hulk pidurdamatult. Ühiskonnas toimuva mõtestamine ja selle esitamine selgel ja arusaadaval viisil nõuab professionaalseid teabetöötlusoskusi ja makstud aega sellise teabetöötuse tegemiseks. Samal ajal on meedia majandusmudelites toimunud suured muudatused. Reklaamiraha liigub globaalsete meediafirmade kätte. Uudiseid tootev sõltumatu ajakirjandus, mida demokraatlik ühiskond eluliselt vajab, ei ole vaatamata katsetele ja otsingutele leidnud head ärimudelit.

On tekkinud paradoksaalne olukord: samal ajal kui ajakirjandus vaevleb rahapuuduses, mis vähendab võimalusi palgata kõrge kvalifikatsiooniga töajõudu, vajab ühiskond üha enam just ajakirjandust kui tarka ja autonoomset institutsiooni, mis suudaks avaliku arutluse tarvis pakkuda kvaliteetset teavet ning osutaks kriitilistele protsessidele ühiskonnas (nt korruptsioon). Ajakirjandus institutsioonina vajab uut tüüpi professionaalseid ajakirjanikke, kes oskavad märgata suurtes teabevoogudes uudisväärtuslikku ning leida andmebaasidest ja dokumendimassidest kiiresti vajalikku infot. Sellistel ajakirjanikel peavad olema oskused ja võimalused analüüsida kriitiliselt otsustusprotsesse ja otsustajate motiive. Paraku pole (vähemalt Eestis) päris selge, millist kvalifikatsiooni ajakirjanikelt tänapäeval oodatakse ja millise institutsiooni vastutada on vajaliku kvalifikatsiooni andmine.

*

Leidub rohkesti uurimusi, mis kirjeldavad ajakirjanduses ja meedias toimunud süsteemseid muutusi ning nende muutuste mõju ühiskonnas. Uute võimaluste perspektiivist vaadeldakse meediauuringutes neid muutusi peamiselt tehnoloogia arenguga seoses. Riske ja võimalusi demokraatliku ühiskonna ja/või arutleva kommunikatsiooni jaoks küll mõningal määral analüüsitakse, kuid senistes uuringutes laiem, holistiline lähenemine peaaegu puudub. Meie uurimus käsitleb meediamuutusi valdavalt kriiside võtmes (nt platvormide monopol, ajakirjanduse degradeerumine, valeinfo leviku hoogustumine ja laienemine jne).

Avaldatud uurimusi sünteesides konstrueerisime projekti aluseks oleva analüüsimudeli, mis koosneb neljast üksteisega seotud domeenist: (1) ajakirjandus, (2) meedia ja kommunikatsiooni juriidiline regulatsioon ja vastutuse tagamise mehhanismid (normatiivne domeen), (3) meedia sisu loojate ja tarbijate pädevused ning (4) meediakasutuse ja kasutajate domeen.

Domeenideks jagamine võimaldab analüüsida meediaga seotud riskide ja võimaluste arengut holistiliselt. Ühelt poolt on riskid seotud struktuursete arengutega: eeskätt muutused tehnoloogias, mis käivitavad muutusi majanduses ja kommunikatsioonisüsteemis, poliitilised muutused, regulatiivsed muudatused, mis mõjutavad info ja kommunikatsiooni töötlemist ja avaldamist; muudatused tööturul ja (kõrg)haridusüsteemis, mis mõjutavad pädevusi. Teisalt on riskid seotud konkreetsete toimijate (*agents*) pädevuste, interaktsiooni- ja motivatsioonifaktoritega. Teisisõnu: inimeste otsused ja tegevus, nende omavaheline suhtlus ja koordineeritus tekitavad riske või loovad võimalusi konstruktiivseteks aruteludeks.

MEDADELCOMi võrdlev uuringuprojekt rõhutab, et struktuursete muutuste taustal tekitavad ja maandavad tegelikke riske ning loovad võimalusi eeskätt isikud ja isikute grupid, kes tegutsevad erinevates rollides, kel on erinevad pädevused ning motivatsioonid ning kes on omavahel interaktsioonis. Erinevatel tegutsejatel on erinev toimevõime. Näiteks, seoses andmekaitseseaduse vastuvõtmisega on privaatsuse ja andmete avalikustamise üle otsustamisel olulise ja kohati aktiivse toimevõime omandanud andmeametnikud. Kohati on teaduseetika komiteedes olevate isikute tegevus ja arusaamad andmete kogumisest hakanud määrama nt seda, milliseid andmeid ja kuidas tohib või ei tohi teaduslikul eesmärgil koguda ja kasutada jne.

MEDADELCOMi projektis kasutame nn ristriskide ja võimaluste lähenemist. Arutleva kommunikatsiooni oluliseks eelduseks on sõnavabadus ja juurdepääs teabele. Kumbki neist õigustest ei ole piiramatu, vaid oluline on leida tasakaal vabaduse ja piirangute vahel (nt isikuandmete kaitse, õigus hea nime kaitsele jm.) Seadusandlus peab olema tasakaalustatud, aga veelgi tähtsam on olemasolevate seaduste rakendamise praktika. Näiteks organisatsioonid, kellele töötajate lojaalsus ja organisatsiooni maine kaitsmine on tähtsam kui töötajate sõnavabadus, võivad hakata seda piirama. Kas Euroopa Liidu vilepuhujate ehk vihjeandjate kaitse direktiiv⁶ võiks probleemi lahendada? Tõenäoliselt on see riigiti väga erinev ja see on üks aspekt paljude seas, mida MEDIADELCOM uurib.

⁶ *Whistleblowers Directive*, mis rakendus 17. detsembril 2021 avalikule sektorile, finantsteenuste osutajatele ja erasektoris alates 250 töötajaga juriidilistele isikutele. 50 kuni 249 töötajaga erasektori

Mastaapne riskidiskursus on seotud ajakirjanduse jätkusuutlikkuse vähenemisega, mis on tingitud majandusmudeli muutumisest ja reklaamitulu järjekindlast langusest.⁷ Just pärast majanduskriisi (USAs alates 2008. aastast) on ajakirjanike ametikohtade arv järsult vähenenud. Kas näiteks ajakirjanike arvu vähenemine võiks osutada riskifaktoriks, st mõjuda negatiivselt ajakirjanduse funktsioonide täitmisele? Ajakirjanikkond on ajakirjanduse jätkusuutlikkuse jaoks võtmeküsimus. Kommunikatsiooni kvaliteedi hindamiseks tuleb professionaalset ajakirjanike kogukonda analüüsida komplekselt, küsides muu hulgas, kas ja kuidas on muutunud ajakirjanike töötingimused (töö intensiivsus, puhkeaja võimalused, töötasu ja ajakulu suhe), karjäärivõimalused, karjääri pikkus ja ajakirjanikutöölt lahkumise põhjused, ajakirjanike töö sisu ja süvenemisvõimalused, rollitunnetus ja oluliste funktsioonide täitmiseks vajalikud pädevused, samuti kindlustunne töö/ametipositsiooni säilimise suhtes. Kõikide nende komponentide analüüsi tulemusena saab hinnata, kas ja mil määral on tegemist riskide ja/või võimalustega ajakirjanikkonnale ja uudisajakirjanduse jätkusuutlikkusele, täitmaks funktsioone, mis on eelduseks arutlevale kommunikatsioonikultuurile.

Samuti on oluline küsida, kas ja millised riskid ning võimalused on seotud muutustega mediakasutuses, näiteks millised inimesed väldivad uudismediat? Millised on erinevate inimeste mediarepertuaarid ja millist teavet erinevad grupid usaldavad?

Riskide määra hindamiseks Euroopa kontekstis on vaja kasutada erinevate riikide võrdlust, mida MEDIADELCOMi projekti raamides teeme kvalitatiivse *fuzzy-set*-analüüsi meetodikat rakendades.⁸ See meetod võimaldab võrdluses korruga arvesse võtta väga palju erinevaid tunnuseid ja muutujaid. MEDIADELCOM projekti üks eripära ongi väga paljude tunnustega

organisatsioonid peavad selle rakendama 2023. aasta detsembriks. Vt home.kpmg.ee/et/home/insights/2021/10/uee-direktiiviga-saavad-vilepuhujad-senisest-rohkem-kaitstud.html

⁷ Peter Berglez, Ulrika Olausson, Mart Ots. What Is Sustainable Journalism? Integrating the Environmental, Social and Economic Challenges of Journalism. New York, Bern, Frankfurt, Berlin, Brussels, Vienna, Oxford, Warsaw: Peter Lang, 2017; Julie Posetti. Time to Step Away from the 'Bright, Shiny Things'? Towards a Sustainable Model of Journalism Innovation in an Era of Perpetual Change. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2018. Vt reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/time-step-away-bright-shiny-things-towards-sustainable-model-journalism-innovation-era.

⁸ Ilias Pappas, Arch G. Woodside. Fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis (fsQCA): Guidelines for Research Practice in Information Systems and Marketing. — International Journal of Information Management, 2021, Vol. 58, lk 102310. Vt <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102310>.

võrdluste kasutamine. Sellest tulenevalt hinnatakse riike komplekselt. Eri faktoritel on arutleva kommunikatsioonikultuuri mõjutamisel erinev kaal, mõned riskid ristuvad, tekitades teatud tüüpi riskide ajas kumuleerumist.

Stsenaariumide loomiseks kasutame toimijapõhist modelleerimist. Siin küsime, milliste toimijate tegevuse ja interaktsiooni tingimustes võivad võimenduda teatud riskid ja millised tingimused võiksid luua võimalusi arutleva kommunikatsiooni toetamiseks ja nende riskide vältimiseks?

Lisaks meediamuutustest tulenevate riskide ja võimaluste võrdlevale analüüsile on MEDIADELCOMi vaates oluline üks spetsiifiline risk või ka võimalus — riikide meediamonitooringu potentsiaal. Siin on selge lünk olemasolevas teabes ja teadmises, sest vastavasisulised uuringud ja andmed ning andmebaasid on ajakirjades, muudes publikatsioonides, rahvuskeeltes ilmunud allikates, jt erinevates andmehaldusvõrgustikes hajali. Meediamonitooringu võime hindamiseks on vaja teada, milliseid andmeid ja millise sagedusega kogutakse ning kes seda teeb. Samuti peab teadma, kes ja kuidas analüüsivad meedia ja ajakirjanduse seisundit. Kas meediapoliitilisi otsuseid tehakse teadmispõhiselt? Monitooringu potentsiaal on omakorda seotud meedia uurimise traditsioonide ja vastava kompetentsiga antud riigis, meediauuringute ja -hariduse rahastamise ning meedia-andmete kogumise poliitikaga.

See kõik oleneb suuresti meediauuringute institutsionaliseerituse tasemest erinevates Euroopa riikides (mil määral on valdkond riiklikult toetatud ja reguleeritud ning mil määral toimub andmete kogumine ärihuvidest lähtudes). Viimasel ajal on (vähemalt enamikus projektis osalevatest riikidest) meedia ja eriti selle tarbimise kohta käivate andmete kogumine läinud üha enam erakätesse. Kommertsmeedia organisatsioonid kasutavad uusimat digitehnoloogiat, et koguda suurel hulgal väga täpseid andmeid, ent need pole enamasti avalikult kättesaadavad. Ka meedia uurijatel ei ole sellistele andmetele ligipääsu, eriti veel kui rahalised ressursid on piiratud. Esimesed projektis osalevate riikide juhtumiuuringud näitavad, et nii andmeallikad kui ka analüütiline teadmine meedia arengutest ja olukorrast on riigiti väga ebaühtlane. Lisaks on selgesti märgatav endiste sotsialismimaade mahajäämus mitmes meediauuringute valdkonnas.

MEDIADELCOM on uurimisprojektina eriline, sest selle keskne ülesanne on sünteesida, kriitiliselt hinnata ja tõlgendada ning ka teatud määral korrastada 21. sajandil meedia kohta kogutud ja loodud teadmisi. Uusi andmeid kogutakse vaid selle ülesande toetamiseks.

Peamiselt tehakse sel eesmärgil ekspertintervjuusid meedia-asjatundjate ja ajakirjanikega, samuti meediakoolitajatega. Päril uut infot kogutakse valitud riikides (sealhulgas Eestis) meediapäevikute abiga, et saada võrdluste jaoks andmeid inimeste tegelikust igapäevasest meediatarbimisest.

Lõpptulemusena pakub projekt arutlevale kommunikatsioonile täiesti uut teadmust meediamuutustest tulenevate riskide ja võimaluste kohta ning töötab välja stsenaariumid nende riskide ja võimaluste hindamiseks.